

Problematika lidské agresivity v zrcadle manipulace a poslušnosti vůči autoritě (dokončení)

Stanislav Bendl

Experiment přinesl dvě překvapivá zjištění.

První objev se týká síly sklonů k poslušnosti projevených v této situaci. Pokusné osoby se učily od dětství, že základním porušením morálního chování je ubližovat jiné osobě proti její vůli. Přesto 26 pokusných osob opouští tuto zásadu, poslouchají-li instrukce autority, která nemá žádnou zvláštní moc k prosazení svých rozkazů.

Druhým nepředpokládaným efektem bylo mimořádné napětí pokusných osob vyvolané průběhem pokusu. Člověk by mohl předpokládat, že pokusná osoba přeruší pokus, anebo bude pokračovat tak, jak jí diktuje její svědomí. Skutečnost však byla jiná. U pokusných osob se projevovaly překvapující reakce napětí a citového stresu.

Výsledky experimentu je možné podrobit široké diskusi.

Mezi „**polehčující okolnosti**“ je možné zařadit fakt, že ačkoli poslušné pokusné osoby pokračovaly v udílení šoků, dělaly to často za krajního stresu. Poté, co byly uděleny maximální šoky a experimentátor ukončil pokus, mnohé pokusné osoby si s ulehčením vydechly, otíraly si čelo, mnuly si oči nebo nervózně mačkaly cigarety. Někteří vrtěli hlavou, zřejmě s pocitem lítosti. Jiné pokusné osoby zůstaly klidné po celou dobu experimentu a od začátku do konce projevíly pouze minimální znaky napětí.

Nejdůležitějším výsledkem uvedených experimentů je podle Fromma (1997) jev, který autor nijak zvlášť nezdurazňuje, totiž existence svědomí u většiny pokusných osob a jejich utrpení, když je poslušnost nutila jednat proti hlasu vlastního svědomí. Fromm (1997) o tom mimo jiné píše: „Tento pokus se sice dá interpretovat jako nový důkaz toho, jak lehce lze člověka odlidštit, ale reakce pokusných osob ukazují spíše na opak – na existenci silných vnitřních sil, díky kterým je nám krutost nesnesitelná. Ukazuje to, že při zkoumání krutosti v reálném životě je důležité brát v úvahu nejen kruté chování samo, ale také – často nevědomé – špatné svědomí těch, kteří se podrobují autoritě. Milgramův pokus dobře znázorňuje rozdíl mezi vědomými a nevědomými aspekty chování, i když získané výsledky nebyly k tomuto výzkumu použity.“ (Fromm, 1997, s. 63)

Vysokou poslušnost lze připsat na vrub prostředí, ve kterém se experiment realizoval. Konal se totiž na území instituce bezúhonné pověsti – na

Yelské univerzitě. Fromm (1997) argumentuje například tím, že „psycholog byl nejen autoritou, kterou je nutno poslouchat, ale i zástupcem vědy a reprezentantem jedné z nejváženějších institucí vyššího vzdělání ve Spojených státech. Vzhledem k tomu, že věda je v dnešní průmyslové společnosti často považována za nejvyšší hodnotu, může průměrný občan jen těžko uvěřit, že to, co od něj požaduje věda, by mohlo být špatné nebo nemorální.“ (Fromm, s. 62) Janata (1999, s. 80) však správně poznamenává, že „autorita vedoucího pokusu je mnohem menší než například autorita generála, který vydává rozkazy.“

Cílem experimentu (údajným) bylo navíc dosažení chvályhodného záměru, pokroku ve znalostech o učení a paměti. Poslušnost se v očích pokusných osob nezkoumala jako cíl sám o sobě, ale byla pouhým nástrojem v situaci, kterou pokusná osoba chápala jako významnou a smysluplnou.

Fromm (1997, s. 62) zmiňuje určité „polehčující okolnosti“, a dokonce svým způsobem zcela převrací „tradiční“ interpretaci Milgramových experimentů. Podle něho není vysoká poslušnost překvapivější než skutečnost, že 35 % lidí ze skupiny v určitém bodě vypovědělo poslušnost. „Vlastně bychom mohli tuto neposlušnost více než jedné třetiny lidí považovat za překvapivější – a povzbudivou.“

Z opačné strany je ale možné argumentovat tím, že pokusné osoby měly kdykoli možnost přerušit experiment, aniž by jim to přineslo nějakou materiální ztrátu, po ukončení pokusu by nenásledoval žádný trest.

Přestože interpretace Milgramových experimentů byla některými zpochybňována (Fromm, 1997), nezpochybnitelným faktem zůstává, že v námi popsaném experimentu se 65 % osob nechalo autoritou podnítit k tomu, aby se chovaly slepě ukázněně a krutě.¹

Podobné výsledky získali badatelé i v jiných zemích. Většinou pokračovaly do konce vždy asi dvě třetiny respondentů. Hayesová (1998) uvádí, že Shanab a Kahya však zjistili, že hladina poslušnosti v Ammánu v Jordánsku činila 80 %, zatímco v Austrálii to je podle Kilhama a Manna pouze 50 %.

Milgram provedl řadu obměn svého experimentu, aby zjistil, které faktory v něm hrají úlohu. Výsledky některých z těchto obměn experimentálních podmínek uvádí Hayesová (1998, s. 56) – viz tabulka 2.

Ukazuje se tedy, že jakékoli **chápaní fenoménu poslušnosti musí být**

---

¹ Ještě před započatím svých experimentů požádal Milgram psychology, aby poté, co jim byla detailně popsána experimentální situace, odhadli distribuci poslušnosti stovky Američanů různých povolání, sahajících věkem od 20 do 50 let, kteří se nalézají v experimentální situaci. Mezi respondenty došlo k pozoruhodné shodě vzhledem k očekávanému chování hypotetických subjektů. Všichni předpovídali, že pouze nevýznamná menšina by pokračovala až do konce šokové série (odhady sahaly od nuly do tří procent; nejpesimističtější člen skupiny respondentů předpovídal, že ze stovky osob by pouze tři osoby došly až k nejsilnějšímu šoku, tj. 450 V). Průměr odhadu psychologů činil 1,2 %.

Tab. 2: Některé obměny podmínek v Milgramově výzkumu

Experimentální situace	Respondenti, kteří uposlechli až do konce
Oběť po celou dobu nevydává žádný zvuk	100 %
Při 300 V oběť buší na stěnu	65 %
Oběť je v téže místnosti	40 %
Pokus se provádí v kancelářské budově v centru města	48 %
„Učitel“ silou přidrží ruku oběti na elektrodě	30 %
Experimentátor dává instrukce po telefonu	20,5 %
Experimentátor nedává žádné příkazy: učitel má možnost svobodně zvolit sílu šoku	2,5 %
Experimentátor je zřejmě běžným občanem	20 %

Pramen: Hayesová, 1998, s. 56

založeno na analýze zvláštních podmínek, za kterých se tato poslušnost projevuje.

Milgramův sociálně-psychologický experiment dokumentuje, kam až se někdy člověk nechá dohnat příkazy druhé osoby, jak moc může člověk podlehnout tlaku autority.

Z pokusných osob jich 26 plně uposlechlo rozkazy experimentátora a udělilo nejvyšší šok na generátoru (450 V). Pouze 14 pokusných osob přerušilo experiment na některém bodě, když oběť protestovala a odmítla dále odpovídat.

A jaký je **nejdůležitější poznatek z Milgramova výzkumu**? Nechme mluvit samotného autora: „Docela obyčejní lidé, kteří prostě jen plní své úkoly a nepociťují žádné osobní nepřátelství, mohou být podníceni k jednání v hrůzostrašném procesu ničení. A ještě hůře: i když jsou jim předváděny na vlastní oči otřesné důsledky jejich jednání, které si uvědomují, a když se jim pak řekne, že mají provádět činy, které jsou v ostrém protikladu s jejich základním morálním přesvědčením, pak jen málokterí disponují dostatečnou odolností, aby se postavili autoritě na účinný odpor.“ (Milgram, 1988, titulní list knihy)

Překvapivé výsledky pokusu je možné vysvětlit přenášením zodpovědnosti na autoritu, což ve svých důsledcích mnohdy vede ke slepé poslušnosti. Ukazuje se, že vlivem autority se osobnost člověka může snadno stát výrazně manipulovatelnou. V této souvislosti se přímo nabízí otázka, zda jedince, který za každých okolností splní příkaz, rozkaz či požadavek autority, můžeme označit za ukázněného. Naše odpověď zní ne. Ne, alespoň co se týká kázně ve vlastním slova smyslu, kázně, kterou chceme u jedince

vypěstovat, ať už ji budeme nazývat kázní kritickou, vnitřní, dobrovolnou či uvědomělou. V případě výsledků Milgramových pokusů bychom museli spíše než o kázní hovořit o slepé poslušnosti, submisivitě či sugestibilitě vůči autoritě.

Položme si ještě jednou, tentokrát již explicitně, otázku: **Co je základem ochoty poslouchat?** Bezpochyby „zbavení se odpovědnosti“ tím, že ji přenecháme autoritě. Znamé jsou zejména výmluvy válečných zločinců, kteří své hrůzné činy ospravedlňují tím, že za ně nenesou žádnou zodpovědnost, neboť k nim dostali příkaz od služebně vyšší autority, že zločiny byly spáchány na rozkaz, při plnění povinnosti.

Podle Milgrama se někteří lidé snaží zbavit odpovědnosti i jinak. Snaží se ji přenést na oběť, jako by ona sama zavadala příčinu ke svému potrestání. Oběti je vyčítáno, že se dobrovolně zúčastnila experimentu a poukazuje se na její hloupost a poddajnost. Je zde patrná snaha o diskriminaci oběti. Milgram (1988, s. 187) píše: „Psychický mechanismus je průhledný. Když není obětí vážená osoba, není třeba si dělat výčitky svědomí, jestliže se jí působí bolest.“

V čem ještě vidí samotný Milgram „ochotu“ mnohých lidí k bezpodmínečné poslušnosti?

Člověk nežije jako izolovaná bytost, ale spojuje se do skupin, které mu poskytují ochranu (patrné je to zejména na počátku dějin lidstva). Vytváří se hierarchická struktura, která dává skupině větší šanci na přežití, zajišťuje její soudržnost a vnitřní stabilitu. Je-li ve skupině jasně určena pozice každého jejího člena, omezují se tím mezi nimi třecí plochy. Milgram (1988, s. 146) uvádí jako názorný příklad smečku vlků: „Když smečka vlků složí svou kořist, je vůdce smečky první, který smí žrát; po něm následuje druhý v pořadí a tak dále až k poslednímu. To, že každý vlk akceptuje své místo uvnitř hierarchie, stabilizuje smečku. Totéž se týká lidských skupin: vnitřní harmonie je zajištěna, když všichni členové akceptují jim přisouzený status. Napadení hierarchie vyvolává naopak často násilí. Tedy stabilní společenská organizace podporuje současně schopnost skupiny vyrovnávat se s prostředím a zmenšuje prostřednictvím regulace vztahů uvnitř skupiny vnitřní násilí.“

Milgram (1988, s. 147) hovoří dokonce o tom, že se ochota poslouchat (jako vlastnost) vyvinula v průběhu dlouhého evolučního procesu v organismu: „Potenciál ochoty poslouchat je předpokladem pro podobnou společenskou organizaci, a protože organizace má pro přežití každého druhu tak velkou hodnotu, vyvinula se tato vlastnost v průběhu dlouhodobého evolučního procesu v organismu.“

Milgram studuje tento evoluční proces z pozice kybernetiky. Jedná se

podle něho o řízení procesů, jež jsou proto, aby mohl autonomně fungující organismus fungovat uvnitř organizace.

Hlavní otázka v každé vědecké teorii týkající se problematiky poslušnosti podle Milgrama zní: „K jakým změnám dochází, když je autonomně jednající individuum zakotveno v sociální struktuře, v níž už není samostatné, nýbrž funguje jako komponenta nějakého systému?“ (Milgram, 1988, s. 148)

V těchto souvislostech hovoří dále Milgram o jednotlivých prvcích hierarchie, přičemž ambice každého takového prvku musí ustoupit koordinující komponentě, jinak poklesne účinnost systému. Klasickým příkladem je podmínka úspěšné vojenské akce, kdy se jedinec musí podřídit nejbližší nadřízené (vyšší) autoritě. V hierarchické struktuře jde o potřeby organizace, nikoliv jednotlivce.

Chování jednotlivých osob se uvnitř systému mění (řeceno kybernetickou terminologií: pokud se nezávisle fungující jednotka stane součástí nějakého systému, dochází ke změnám v jejím fungování). Civilní osoba, která nikdy nikoho nezabila či úmyslně nezranila, může tak snadno učinit, jakmile se stane vojákem, neboť uvnitř autoritativního systému se stává vykonavatelem rozkazů jiné osoby, již nejedná na základě svého přesvědčení a zaměření, své slušnosti či zdvořilosti.

Stav, ve kterém se takto jednající osoba (v našem případě civilista, ze kterého se stal voják) nachází, charakterizuje Milgram jako stav „agens“ a klade jej proti autonomii. „V pohledu kybernetické analýzy je stav agens přítomen tehdy, když jednotka regulující sama sebe je vnitřně pozměněna tak, aby jí bylo umožněno fungování uvnitř hierarchického systému panování.“

Ze subjektivního stanoviska se nachází člověk ve stavu agens, když sám sebe definuje v sociální situaci způsobem, který jej činí otevřeným pro předpisy výše postavené osoby. Za těchto okolností se jednotlivec již necítí zodpovědný za své jednání, nýbrž se definuje jako nástroj k provádění přání jiných.“ (Milgram, 1988, s. 157) Podle Milgrama existují dva modely sociálního vědomí, které se vyvinuly jako přímý důsledek života v hierarchické společnosti: autonomní stav a zástupný stav.

1. V autonomním stavu se lidé chovají podle vlastního svědomí, hodnot a ideálů. To znamená, že většina lidí je poctivá, laskavá k druhým a většinou neagresivní.
2. Když si však lidé myslí, že jednají jako výkonní zástupci někoho jiného, jsou tyto jejich kvality potlačeny. Milgram se domnívá, že důležitou funkcí tohoto potlačení je předcházet sociálním konfliktům či hostilitě a zabezpečit, aby autorita vůdců nebyla ustavičně zpochybňována.

Milgram také věří, že svědomí jedince, které má jindy tak velký význam

pro regulaci činnosti, je v zástupném stavu potlačeno, aby vyšší úroveň kontroly mohla efektivně fungovat.

Milgramovy pokusy souvisejí s otázkou deindividuovaného chování, anonymity, v důsledku čehož dochází k redukci kontrolního mechanismu svědomí, který bývá dále snižován rozdělením odpovědnosti. Dochází ke snížení sebekontroly a kognitivních procesů, vzniká nekontrolované deindividuované chování, jež se projevuje například iracionálním a destruktivním chováním, které za normálních okolností tyto samotné osoby odsuzují.

Milgramovo určité omezení je v popisnosti. Autor nevysvětluje, proč někdo odmítl týrat jiného. Nepoložil si „pedagogickou“ otázku, proč se někdo nepodřídí takovéto autoritě. Je to pouze otázka svobody vůle, přijetí odpovědnosti za vlastní činy, otázka výchovy nebo otázka kritického myšlení?

Závěr aneb Jak porozumět poslušnosti v Milgramových experimentech

V našem textu jsme již danou otázku v podstatě zodpověděli. Zbývá pouze utřídit důvody a zdůraznit klíčové příčiny vysokého stupně poslušnosti účastníků experimentu. Kromě výše jmenovaných důvodů a příčin zmíníme ty, které uvádí tzv. Atkinsonova „Psychologie“ (1995). Autoři této „biblí“ psychologie se snaží vystopovat faktory, které přesvědčí člověka, aby se vzdal své nezávislosti a stal se dobrovolným zástupcem systému. Podobně například Hayesová (1998) zmiňuje některé rysy Milgramova experimentu, které zdůraznily „sociální vazbu“, a ztížily tak neuposlechnutí.

Atkinson a kol. (1995) dospěli celkem ke čtyřem faktorům. Jedná se o sociální normy, stálý dozor, tzv. nárazníky a ideologické ospravedlnění. Přiblížme si jednotlivé faktory trochu blíže.

a) Sociální normy: Účastníci experimentu odpověděli na inzerát, nechali se sami zařadit do studie. Tím vlastně dobrovolně souhlasili s nevy-slovenou normou, že budou spolupracovat s experimentátorem, plnit jeho pokyny coby zodpovědné osoby a dokončí zahájenou práci. Jedná se o velmi silnou sociální normu, neboť je obtížné vzít svoje slovo zpět, a tím porušit dohodu.

Výzkumný projekt je navíc naplánován takovým způsobem, aby zesílil tuto normu tím, že pokusné osobě značně znesnadňuje přerušeni již započatého experimentu. Nic netušící pokusná osoba se domnívá, že se účastní nevinného experimentu s pamětí. Náročnost postupu se však pozvolna stupňuje. Jakmile pokusné osoby začnou žákovi udělovat šoky a zvyšovat jejich intenzitu, situace sama neobsahuje bod, ve kterém by bylo přirozené přestat. V momentě, kdy pokusné osoby chtějí experiment ukončit, ocitají se v pasti. Experimentátor nemá žádné další požadavky. Přeje si jen, aby pokračovaly v tom, co dělaly doposud. Aby mohly pokusné osoby přerušit spolupráci, je

třeba přetrpět pocity viny a rozčarování z poznání, že se dopustily chyby už tehdy, kdy s udělováním elektrických šoků vůbec začaly. A čím déle odkládají ukončení pokusu, tím je pro ně těžší si připustit svůj nesprávný úsudek, v jehož důsledku zašly až tak daleko. Pohodlnější je proto pokračovat. Situace by se jistě vyvíjela jinak, kdyby měly pokusné osoby začít silnějšími šoky. Potom by byly daleko méně poslušné.

Navíc zde působí ještě fakt, že nesouhlas by v případě Milgramova experimentu vlastně představoval obvinění experimentátora, že je nemorální. V tomto případě se jedná o další formu nátlaku na jedince, aby v experimentu pokračoval.

Atkinson a kol. (1995, s. 765) v této souvislosti vyvracejí názory těch, kteří poukazují na umělost Milgramových experimentů, v jejímž důsledku prý nelze vést jakoukoli analogii s poslušností v nacistickém Německu: „Jestliže podobné sociální normy vedly v Milgramových studiích k takové bezmezné poslušnosti, pak je snadné si představit, jak silněji musely působit tresty za odmítnutí poslušnosti v nacistickém Německu nebo v armádě, jakmile se člověk jednou *upsal*.“

b) Stálý dohled: Jako velice účinný faktor se v Milgramově experimentu ukazuje trvalá přítomnost experimentátora. Z tabulky 2 je například patrné, že v situaci, kdy experimentátor nebyl fyzicky přítomen v místnosti a příkazy vydával po telefonu, klesla poslušnost pokusných osob ze 65 na 20,5 %. Navíc několik osob, které za těchto podmínek pokračovaly v pokusu, podvádělo tím způsobem, že udělovaly žákovi slabší šoky než měly, aniž na to upozornily experimentátora.

c) Náravníky: Pokusné osoby byly přesvědčeny, že se dopouštějí násilných činů. V experimentu se ovšem vyskytovalo několik tzv. náravníků, které tento fakt zakrývaly či rozměňovaly bezprostřednost této zkušenosti. Žák byl například umístěn ve vedlejší místnosti, nemohl komunikovat a pokusná osoba (učitel) jej neviděla. Ukázalo se, že pokud byl žák v jedné místnosti s pokusnou osobou, klesla poslušnost z 65 % na 40 %. Jestliže se pokusná osoba musela osobně ujistit, že má žák položenou ruku na elektricky vodivé desce, poslušnost klesla na 30 %. Čím je tedy zkušenost osoby s obětí bezprostřednější (jinými slovy, čím méně existuje náravníků mezi osobou a důsledky jejich činů), tím je poslušnost osoby menší.

Atkinson a kol. (1995) se v této souvislosti zmiňují o nejběžnějším náravníku vyskytující se ve válečných situacích, totiž o vzdálenosti osoby od místa násilného činu. V této souvislosti připomínají německého válečného zločince Adolfa Eichmanna, který odmítal přímou zodpovědnost za zabíjení Židů, neboť „pouze“ nepřímou organizoval jejich smrt. Milgram se pokusil navodit obdobnou pozici „článku v řetězu“ tím, že požádal osobu, aby jenom stiskla vypínač, což umožnilo dalšímu učiteli (spolupracovníkovi

experimentátora) udělit žákovi elektrický šok. Za takto změněných podmínek poslušnost výrazně vzrostla: 93 % osob pokračovalo až na konec šokové řady (450 V). V tomto případě mohla totiž osoba svalit vinu na člověka, který ve skutečnosti elektrické šoky uděloval.

Jako nárazník sloužil rovněž šokový generátor – neosobní mechanický činitel. Poslušnost by se zajisté dramaticky snížila, kdyby byly pokusné osoby vyzvány, aby udělily žáka pěstí pokaždé, když se dopustí chyby. Psychicky snadnější je zabít tisíce lidí stisknutím tlačítka než kamenem ubít k smrti jednoho člověka. My dnes máme k dispozici obdobné technologie, které nám prostřednictvím dálkového ovládní umožňují zabíjet lidi na velkou vzdálenost, čímž nás ušetřují pohledu na jejich utrpení.

d) Ideologické ospravedlnění: Atkinson a kol. (1995) považují přijetí ideologie za nejdůležitější faktor, který vede k dobrovolné spolupráci. Ideologie legalizuje autoritu vedoucí osoby a ospravedlňuje vykonávání jejích pokynů. Například nacističtí důstojníci věřili v nadřazenost německého národa, a proto i v oprávněnost rozkazů, které byly vydávány ve jménu jeho ideologie. Podobně tomu ovšem bylo například s americkými vojáky ve Vietnamu, kteří na rozkaz zabíjeli nepřátelské civilisty. Upnuli se totiž na předpoklad, že bezpečnost státu vyžaduje přísnou poslušnost vojenským rozkazům.

V Milgramových experimentech představuje ideologii, která legalizuje i zcela neslýchané a neobvyklé požadavky, „důležitost vědy“. My jsme se již částečně zmínili o kritice Milgramových experimentů za jejich umělost. Připojíme v této souvislosti ještě jeden argument kritiků. Někteří tvrdí, že prestiž vědeckého pokusu vede lidi automaticky k poslušnosti, aniž by si položili otázky týkající se pochybných postupů, kterých se zúčastnili. V reálném životě by se podle kritiků ničeho takového nedopustili, nikdy by takovou věc neudělali. Je pravda, že když Milgram zopakoval pokus v kancelářské budově v centru města, a odboural tak jakoukoli spojitost s univerzitním prostředím, poslušnost se snížila z 65 % na 48 %.

Kritika však podle Atkinsona a kol. (1995, s. 767) **přehlédla podstatu experimentů:** „Prestiž vědy není nepodstatná umělost, ale nedílná součást Milgramovy demonstrace. Věda sehrála v experimentu přesně tutéž legitimizující roli jako německý stát v nacistickém Německu a státní bezpečnost ve válečném zabíjení. Přesvědčení o velkém významu vědeckého výzkumu je ideologií, která podněcuje jedince, aby se vzdali své osobní mravní autonomie a dobrovolně podřídili svoji vlastní nezávislost cílům a účelům větší sociální organizace.“

Kromě toho byla provedena řada experimentů, které se týkaly poslušnosti vůči autoritě v každodenním životě. V oblasti nemocničních zařízení se například zjišťovalo, zda by zdravotní sestry uposlechly příkazy, které jsou

v rozporu s nemocničním řádem a profesionální praxí (blíže o tom Atkinson a kol., 1995; Hayesová, 1998). V těchto a jiných případech se rovněž podařilo prokázat nečekaně velkou míru poslušnosti osob vůči autoritě. Kromě toho naše reakce na experimenty se souhlasem a poslušností, resp. odhady, kolik procent osob se za dané situace poslušně podřídí autoritě, svědčí o tom, že velmi podceňujeme rozsah a sílu sociálních a situačních sil, které působí na chování člověka.

Velkou míru souhlasu a poslušnosti tedy pomáhá objasnit **zákon sociálního vlivu**, podle něhož závisí síla sociálního vlivu, kterým lidé disponují, na třech faktorech: síle, množství a blízkosti těch, kteří vyvíjejí sociální tlak.

Další důvod, proč se v experimentech objevuje tolik souhlasu a poslušnosti, může spočívat v tom, že se **sociální tlaky ve zmiňovaných studiích zaměřovaly na jednotlivce**. Teorie sociálního vlivu totiž praví, že sociální vliv bude slabší, bude-li rozložen na mnoho terčových jedinců. Skupina jedinců může být vůči sociálnímu tlaku imunnější, může se dokonce vzbouřit. Potvrzují to např. data ze známého Aschova experimentu (1951), kdy osoba s menší pravděpodobností souhlasí s nesprávnými úsudky skupiny, pokud se v ní vyskytuje ještě alespoň jedna osoba, která nesouhlasí s většinou.

K něčemu podobnému došlo i v jedné variantě Milgramova experimentu, ve které vystupují dva další pomocníci experimentátora. Pokusným osobám byli představeni jako lidé, kteří budou plnit úlohu učitelů. Učitel číslo 1 měl za úkol číst seznam slovních dvojic, učitel číslo 2 oznamoval žákovi, zda odpověděl správně, a třetí učitel (pokusná osoba) měl v popisu práce udělování šoků. Spolupracovníci, tedy učitelé číslo 1 a 2 souhlasili s instrukcemi až do výše šoku 150 voltů. V tomto momentě sdělil učitel číslo 1 experimentátorovi, že už nebude dále pokračovat. I když experimentátor naléhal, aby pokračoval v experimentu, učitel se zvedl ze židle a posadil se na druhý konec místnosti. Na úrovni 210 voltů odmítl pokračovat i učitel číslo 2. Poté se experimentátor obrátil na pokusnou osobu a vyzval ji, aby pokračovala sama. V této situaci bylo ochotno dokončit šokovou řadu pouze 10 % osob. V další variantě nevystupovali dva další učitelé, nýbrž dva experimentátoři. Po udělení několika šoků se mezi sebou začali přít. Jeden byl pro ukončení experimentu, druhý pro jeho pokračování. Za této situace nepokračovala v pokusu ani samotná pokusná osoba, a to i navzdory příkazům druhého experimentátora (Atkinson a kol., 1995).

V kontextu uvedených experimentů nelze nezpomenout na hrůzy a zkušenosti s nacismem, které do značné míry potvrzují výsledky Milgramových pokusů. Jak jinak se tak inteligentní a kulturně vyspělý národ, kterým bylo Německo, mohl vydat směrem, kterým se vydal?

Ukazuje se, že lidé, kteří nevybočují z normálu, pokud se týká míry vro-

zené agresivity, jsou schopni se za určitých podmínek chovat natolik agresivně, že jejich jednání nabývá patologických forem. Milgramovy pokusy jasně dokumentují, že takto agresivně se chovající lidé nemusí být ke svému jednání fyzicky (ale ani „krutě“ psychicky) donucováni, a už vůbec jim nemusí jít o holý život.

V souvislosti s některými argumenty proti kázni je však třeba zdůraznit, že jde zejména o to, jakou poslušnost či jakou kázeň máme na mysli, zda kázeň zdravou, kritickou, uvědomělou, či kázeň slepou, nekritickou, kázeň, pro kterou se hodí spíše označení slepá poslušnost.

Kázeň není sama o sobě pozitivním nebo negativním jevem. Záleží, v jakém kontextu se uplatňuje. V případě dítěte, které se pozitivně učí, má v rámci učení vybudovaný svůj režim, který (i když se mu někdy nechce) dodržuje, budeme bezpochyby hovořit o kázni jako o kladné a ušlechtilé vlastnosti (jevu). Naopak absolutně ukázněného, manipulovatelného člena fanatické náboženské sekty nebudeme vydávat za pozitivní příklad kázně a ukázněnosti.²

V souvislosti s obžalobou kázně, resp. jejím určitým typem připomínáme, že v určitých případech můžeme hovořit o nekázni jako o pozitivním jevu (projevu). To se týká například nesouhlasu a boje s nedemokratickým, totalitním a diktátorským režimem (disidenti). Kábele ve stati „Normy a deviantní chování“ (1994, s. 85) připomíná v této souvislosti období před listopadem 1989, kdy lidé, kteří tehdy vystupovali proti komunistickému režimu, nemuseli být zdaleka zápornými postavami, ačkoli pro policii byli devianty či delikventy. Slovenští sociologové, jak píše Kábele, začali taková odbojná (např. disidentská) společenství nazývat „ostrůvky pozitivní deviace“.

Literatura

- ATKINSONOVÁ, R. L., ATKINSON, R. C. a kol. *Psychologie*. Praha: Victoria Publishing, 1995.
- BENDL, S. *Strašidlo nekázně aneb Hledání východiska ze školských labyrintů*. Praha: TH, 1998.
- BENDL, S. Kázeň na sídlištních školách. *Pedagogická orientace* 2000, č. 3, s. 54–64.
- ČERMÁK, I. *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou: Fakta, 1998.
- FRAŇKOVÁ, S., KLEIN, Z. *Etologie člověka*. Praha: HZ Systém, 1997.
- FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha: NLN, 1997.
- FUCHS, A. *Autorita*. Praha: Melantrich, 1930.
- FÜRST, M. *Psychologie*. Olomouc: Votobia, 1997.
- HAYESOVÁ, N. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál, 1998.
- JANATA, J. *Agrese, tolerance a intolerance*. Praha: Grada, 1999.
- KÁBELE, J. Normy a deviantní chování. In PETRUSEK, M. a kol.: *Sociologie*. Praha: SPN, 1994, s. 84–93.

² Hitlerovi podřízení a obdivovatelé byli mnohdy až fanaticky ukázněni, ze strany vůdce téměř absolutně manipulovatelní. Kam se však v tu dobu řítíl svět?

- KUČEROVÁ, S. Problém vztahu autority, hodnot a ideálů pohledem současné mládeže. In VALIŠOVÁ, A. a kol.: *Autorita ve výchově*. Praha: Karolinum, 1999, s. 69–84.
- MILGRAM, S. Behavior Study of Obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol. 67, 1963, No. 4, p. 371–378.
- MILGRAM, S. *Das Milgram-Experiment*. Reinbek bei Hamburg, 1988.
- NAZARE-AGA, I. *Nenechte sebou manipulovat*. Praha: Portál, 1999.
- NOVÁK, T., CAPPONI, V. *Sám proti agresi*. Praha: Grada, 1996.
- SADKER, M. P., SADKER, D. M. *Teachers, Schools and Society*. New York: McGraw-Hill, 1991.
- VALIŠOVÁ, A. *Asertivita v rodině a ve škole*. Praha: H+H, 1998.
- Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996.
- VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha: Portál, 1998.
- VYSKOČILOVÁ, E. Problémy tzv. manipulativní a komunikativní pedagogiky. *Výchova a vzdělání*, 1, 1990/1991, s. 45–47.
- WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: NLN, 1993.

BENDL, S. Problematika lidské agresivity v zrcadle manipulace a poslušnosti vůči autoritě (dokončení).

Pedagogická orientace 2001, č. 2, s. 79–89. ISSN 1211-4669.

Adresa autora: PaedDr. Stanislav Bendl, Ph. D., Katedra pedagogiky, Pedagogická fakulta UK, M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1